
Otizm ve Down Sendrom'lu Çocuğa Sahip Annelerin Kaygı, Umutsuzluk ve Tükenmişlik Duygularının Karşılaştırılması

Yrd. Doç. Dr. Banu Çengelci*

Öz

Bu araştırmanın amacı, Down Sendromu ve Otizm tanısı almış çocukların annelerinin yaşadığı kaygı, umutsuzluk ve tükenmişlik düzeyleri arasında fark olup olmadığını normal gelişim gösteren çocuklarla karşılaştırarak incelemektir. Araştırmaya 92 anne katılmıştır. 33 Otizm ve 30 Down Sendromu tanısı almış, 2-15 yaş aralığında toplam 63 çocuğun anneleri araştırma grubunu, aynı yaş aralığında normal gelişim gösteren 29 çocuğun anneleri ise kontrol grubunu oluşturmaktadır. Araştırmada Spielberger'in Kaygı Envanteri, Beck'in Umutsuzluk Ölçeği ile Maslach Tükenmişlik Ölçeği ve Demografik Bilgi Anketi kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre annelerin tükenmişlik, kaygı ya da umutsuzluk düzeylerini çocuğun engel durumundan çok bazı demografik değişkenlerin etkilediği görülmüştür.

Anahtar sözcükler: Otizm, Down Sendromu, kaygı, umutsuzluk, tükenmişlik

---

¹ 05 Mart 2012 tarihinde elektronik olarak yayımlanmıştır.

* E. Ü. Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü banu.cengelci.ozekes@ege.edu.tr

A Comperisen of Level Of Anxiety, Hopelessness and Burnout Syndrome of Mothers Who Have Children With Diagnosis of Audism or Down Syndrome

---

Abstract

In this study, the aim is to investigate how having Down syndrome, autistic and normal child affect the degrees of burnout, despair and anxiety of mothers. Nine-two mothers participated in this study. Sixty-three mothers had children who were between 2 and 15 years old and were attending special educational institutions. Twenty-nine mothers who were in the control group had children of same age who were attending normal schools. Data collection was done through a, Spielberger Anxiety Inventory, Beck Despair Scale Maslach Burnout Inventory and Demographic Form. Results showed that mother's degrees of despair, anxiety and burnout was affected by some of the demographic variables.

Key Words: Autism, Down Syndrome, anxiety, despair, burnout,

Giriş

Aile sürekli etkileşim halinde olan bir sistemdir. Tüm sistemler gibi aile sistemi de doğal dengesini korumaya çalışmaktadır. Ancak gerek ailenin içinden gerekse de çevreden kaynaklanan bazı faktörler ailenin dengesini bozabilmektedir (Bitter ve Corey, 2001). Örneğin; çocuk dünyaya geldiğinde ciddi bir hastalığı ya da engelinin olması ailelerde kriz durumları yaratır (Fortier ve Wanlass, 1984, Floyd ve Zmich, 1991).

Yapılan çalışmalar incelendiğinde engelli bir çocuğa sahip olma durumuna uyum sağlama ile ilgili farklı yaklaşımlar olsa da (Fortier ve Wanlass,1984), genel olarak ailelerin dengeye ulaşma ve uyum sağlamada birçok aşamadan geçtikleri görülmektedir. Engelli bir çocuğa sahip olmak, aileye bazı sorumluluklar ve bu sorumluluklarla birlikte bir takım sorunlar getirmektedir. Ailenin yaşadığı sorunlar ekonomik sorunlar, çevre ile ilişkilerin azalması, aile ilişkilerinin bozulması ve psikolojik sorunlar şeklinde sıralanabilir (Özusta, Özkahraman ve Çallı, 2006). Alanyazına bakıldığında zihinsel engelli çocuğa sahip annelerin kaygı (Akkök, 1989; Çürük, 2008; Duman, 1995; Kaygusuz, 1993; Küçüker, 2001; Natan, 2007; Uğuz, Toros, İnanç, ve Çolakkadıoğlu 2004) umutsuzluk (Erhan, 2005; Hamarta, Deniz ve Uslu, 2001; Konukbay, 2005), stres ve tükenmişlik (Duygun ve Sezgin, 2003; Verep, 2005) gibi psikolojik sorunlarının sıklıkla incelendiği görülmektedir. Alanyazında özellikle zihinsel engelli çocuğa sahip annelerin ve çok az da babaların psikolojik sorunları üzerinde durulmuştur. Bu çalışmalarda örnekleme bakıldığında zihinsel engelli, down sendromu ve otistik çocukların birarada zihinsel engelli olarak tanımlanarak kullanıldığı görülmektedir.

Sanders ve Morgan (1997, akt. Kerns ve Siklos,2006) otizm ve DS (down sendromu)nu bir takım benzerlikleri ve farklılıkları barındıran sendromlar olarak değerlendirmektedir. Her iki sendrom işlevselsellikte hayat boyu gecikme, engelliliğin derecesinde değişim ve hayat boyu zihinsel engellilik gibi birçok benzer yetersizlikle ilişkilendirilmiştir. Bunun gibi bir takım benzerliklerin yanında DS ile karşılaştırıldığında otizmliler çocukların sosyal etkileşimden yoksun olmaları, davranışsal, ve dil bozukluklarının daha yoğun olması gibi farklılıkları da içermekte olduğu ve aile için stresli ve zor olabilecekleri belirtilmektedir.

Otizm tanısı almış çocukların incelendiği çalışmalara bakıldığında, otistik çocukların annelerinin daha çok problem rapor ettikleri, daha fazla utanma, hayal kırıklığı ve kalabalık yerlere çocuğu daha az götürme gibi zorluklar yaşadıklarını ifade ettikleri görülmüştür (Holroyd ve Mc Artur, 1976 akt.Kaygusuz,1993). Otistik çocukların sosyal etkileşime girmekte zorlanmaları ailelerin çocuklarıyla bağ kurmalarını zorlaştırmaktadır. Otistik çocuk

genellikle fizik olarak normale yakın görünmekte ve engelin doğası ve derecesi belirsizlik taşımaktadır. Bu yüzden, çocuğun kapasitesi ve potansiyeli hakkında ailenin gerçekçi beklentiler geliştirmesi güçleşmekte ve bu durum ailede kaygı düzeyini arttırmaktadır (Tunalı ve Power, 1993). Buna karşın DS'lu çocuğu olan annelerin diğer engel türünde çocuğu olan annelere oranla daha düşük stres ve ebeveyn hazzı yaşadıkları ve çocukları hakkında daha olumlu profil çizdikleri de söylenebilmektedir (Hodapp, Ly, Fidler ve Ricci, 2001; Ricci ve Hodapp, 2003). Karşılıklı etkileşimle beslenen anne-çocuk arasındaki bağ, anneyi duygusal anlamda ayakta tutan önemli bir sosyal pekiştiricidir. Sosyal etkileşimin olmadığı, kaynağı konusunda yeterince bilginin olmadığı ve çözümü konusunda çoğu zaman çaresizlik yaşanan davranış problemlerini de barındıran, gizemli bir doğası olan otizmin diğer engel türlerinden farklılaştığı düşünülmektedir. Bu nedenler otizm tanısı almış çocuğa sahip ebeveynlerin olumsuz duygular yaşamasına neden olabilmektedir (Fishman ve Wolf 1991). İnsan yüzü ve karşılıklı etkileşim bu çocuklar için çok az önem taşımaktadır. Kasari ve Sigman (1997, akt. Davis ve Carter 2008) çalışmalarında etkileşime duyarlı çocukların annelerinin daha az kaygı ve stres yaşadıklarını göstermiştir. Buna karşın, Down sendromlu çocuklar iletişime açık olmaları nedeniyle kolay çocuklar olarak değerlendirilebilmektedir (Hodapp, Ly, Fidler ve Ricci, 2001). DS tanısı almış çocukların, erken tanılanması, erken eğitim almalarına ve ailenin kendini doğru konumlamasına yardımcı olmaktadır. Ayrıca diğer engel türlerine göre DS'lu çocuğa sahip ebeveynler çocuklarını pozitif kişilik özellikleri ile tanımlamak ve uyumsuz davranışlarının az olduğunu belirtmektedir (Ricci ve Hodapp, 2003). Kısaca, yapılan çalışmalarda farklı engel grupları karşılaştırılmış ve engel türünün ailenin psikolojik durumunu etkilediği gösterilmiştir. Ülkemizde otizm ve DS'lu çocukların annelerinin anksiyete ve depresyon durumlarını karşılaştıran Kaygusuz'un (1993) çalışmasında herhangi bir fark bulunamamıştır. Alanyazında otizm ve DS'lu çocuğa sahip annelerin kaygı, umutsuzluk ve tükenmişlik açısından karşılaştırıldığı bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Yukarıda anılan bilgiler ışığında bu araştırmanın amacı Otizm tanısı almış, DS'lu ya da normal gelişim gösteren çocuğa sahip annelerin yaşadıkları kaygı, umutsuzluk ve tükenmişlik düzeylerinin değişip değişmediğini incelemektir. Aynı zamanda çocuğun cinsiyetinin, yaşının, özel eğitim alma süresinin ve annenin eğitim durumu, yaşı çalışma yaşantısı, çocuğun bakımında yardım alıp almaması gibi özelliklerinin de kaygı, umutsuzluk ve tükenmişlik düzeyleri üzerinde fark yaratıp yaratmadığı da cevap aranan sorular arasındadır.

Yöntem

Çalışma Grubu

Araştırmaya 92 anne katılmıştır. 33 otizm ve 30 DS tanısı almış, 2-15 yaş aralığında toplam 63 çocuğun anneleri araştırma grubunu, aynı yaş aralığında normal gelişim gösteren 29 çocuğun anneleri ise kontrol grubunu oluşturmuştur.

Veri Toplama Araçları

Araştırmacılar tarafından otizm ve DS tanısı alan çocukların annelerine ve normal gelişim gösteren çocukların annelerine yönelik 2 form hazırlanmıştır.

Demografik bilgi anketi A: 23 sorudan oluşan formda annelere ve engelli çocuğa ait demografik değişkenlere ilişkin sorular yer almaktadır.

Demografik bilgi anketi B: Normal gelişim gösteren çocuğa sahip anneler için hazırlanmış 18 sorudan oluşmaktadır. Çocuğa ve anneye ait demografik değişkenlere ilişkin sorular yer almaktadır.

Maslach Tükenmişlik Envanteri: Annelerin tükenmişliğini değerlendirebilmek için kullanılmıştır. Maslach Tükenmişlik Envanteri 1992 de Ergin tarafından Türkçe'ye uyarlanmış ve 2001 yılında Duygun (Duygun ve Sezgin,2003) tarafından zihinsel engelli çocukların annelerindeki tükenmişliği değerlendirmek üzere uyarlanıp geçerlik ve güvenilirliği saptanmıştır. Tükenmişliği iki boyutta değerlendirmektedir: Duygusal Tükenmişlik Boyutu ve Kişisel Başarı Boyutu. (Maslach ve Jackson, 1986; akt. Duygun ve Sezgin, 2003). Ölçeğin alt ölçeklerinin iç tutarlık katsayıları .65 ile .83 arasındadır.

Umutsuzluk Envanteri: Annelerin umutsuzluk düzeylerini ölçmek için Beck ve arkadaşları tarafından 1974 yılında geliştirilen, bireyin geleceğe yönelik karamsarlık düzeyini belirlemeyi amaçlayan Beck Umutsuzluk Ölçeği (BUÖ) kullanılmıştır. Ölçek, 20 maddeden oluşan geleceğe yönelik duygu ve düşünceleri belirten ifadelerden oluşmaktadır. BUÖ' nin çevirisi, geçerlik ve güvenilirlik çalışması Seber, Dilbaz, Kaptanoğlu ve Tekin(1993) tarafından yapılmıştır. Ölçek üzerinde daha sonra Durak (1994) tarafından çalışılmış, geçerlik, güvenilirlik ve faktör yapısına ilişkin daha ayrıntılı bilgi elde edilmiştir. Ölçeğin "gelecekle ilgili duygular ve beklentiler" Cronbach alfa = .78, "motivasyon kaybı" Cronbach alfa =.72 ve "umut" Cronbach alfa =0.72 olmak üzere üç faktörden oluştuğu belirtilmiştir.

Spielberger Durumluk-Süreklilik Kaygı Envanteri: Annelerin kaygı düzeyini ölçmek için Spielberger Durumluk-Süreklilik Kaygı Envanterlerinden Sürekli kaygı envanteri kullanılmıştır. Ölçek Türkçe'ye Öner ve Le Compte (1983) tarafından uyarlanmıştır. Ölçeğin güvenilirlik katsayılarının .83 ile .87

arasında değiştiği bildirilmektedir(Özusta,1995; Şahin, Batıgün ve Uğurtaş 2002).

İşlem

Araştırmacı tarafından belirlenen kriterlere uygun ve araştırmaya katılmayı kabul eden annelere ölçekler verilmiş ve tamamladıklarında geri alınmıştır. Uygulamalar 2 ayda tamamlanmıştır.

Bulgular

Bu araştırmada, özel eğitim almaya devam eden 33 otizm, 30 DS tanısı almış 2-15 yaş aralığında toplam 63 çocuğun anneleri ile çalışılmıştır. Aynı yaş aralığında bulunan ve normal gelişim gösteren 29 çocuğun anneleri de kontrol grubu olarak araştırmaya dahil edilmiştir. Bireysel Bilgi Formundan elde edilen bilgilerin dağılımı Tablo 1. de gösterilmektedir.

Tablo 1. Engel Durumlarına Göre Çocukların ve Annelerin Demografik Bilgileri

ÇOCUK	Grup	Otizm		Down Sendromu		Normal		Toplam	
		N	%	N	%	N	%	N	%
Cinsiyet	Kız	13	39.4	18	60	14	48.3	45	
	Erkek	20	60.6	12	40	15	51.7	48.9	
	Toplam	33	100	30	100	29	100	47	
								41.1	
								92	
								100	
Engel Türü	-----	33		30	32.6	29	31.5	92	
								100	
Yaşı	2-5	12		7	23.3	15	51.7	34	37
	6-9	36.4		12	40	6	20.7	31	
	10-15	13		11	36.7	8	27.6	33.7	
	Toplam	39.4		30	100	29	100	27	
		8						29.3	
		24.2						92	
		33	100					100	
Özel Eğitim	1-3	16		6	27.3	--	--	22	
	Alma	4-6	72.7	12	54.5	--	--	100	
Süresi	7-17	10		12	63.2	--	--	22	
	Toplam	45.5		30	47.6	--	--	100	
		7						19	
		36.8						100	
		33						63	
		52.4						100	

ANNE							
Yaş	23-32	12	4	13.3	16	55.2	32
	33-42	36.4	13	43.3	11	37.9	34.8
	43-58	18	13	43.3	2	6.9	42
	Toplam	54.5	30	100	29	100	45.7
		3					18
		9.1					19.5
		33	100				92
							100
Eğitim	Düşük	7	15	50	3		25
	Orta	21.2	6	20	10.3		27.1
	Yüksek	17	9	30	11		34
	Toplam	51.5	30	100	37.9		33
		9			15		35.9
		27.3			51.7		92
		33			29	100	100
		100					
Çalışma Durumu	Evet	9	11	36.7	16		36
	Hayır	27.3	19	63.3	55.2		39.2
	Toplam	23	30	100	13		55
		69.8			44.8		59.8
		33			29		92
		100			100		100

Bu araştırmanın temel amacı; farklı engel tanısı almış çocuğa sahip annelerin tükenmişlik, umutsuzluk ve kaygı düzeyleri açısından farklılaşp farklılaşmadığını anlamaktır. Bu amaçla otizm, DS tanısı almış ve normal gelişim gösteren çocuğu olan annelerin kaygı, tükenmişlik ve umutsuzluk ölçeklerinden aldıkları puanlar demografik değişkenler açısından incelenmiştir.

Öncelikle Tükenmişlik Ölçeğinin duygusal tükenmişlik alt boyutundan elde edilen puanlara 3(engel türü:Otizm, DS, normal) X 2(cinsiyet) varyans analizi (ANOVA) uygulanmıştır. ANOVA sonuçları incelendiğinde, çocuğun engel türüne göre annelerin duygusal tükenmişlik alt ölçeği puanları arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır($p>.05$). N sayısı küçük olduğu için .10 düzeyinde bir anlamlılık kabul edildiğinde, $p=.08$ düzeyinde bir anlamlılık olduğu gözlenmiştir. Denek sayısının artırılması sonucunda bu farkın .05 düzeyinde bir anlamlılığa yükseleceğini söylemek yanlış olmayabilir. Bu anlamlılığa yakın farkın nereden kaynaklandığını anlamak için yapılan Scheffe testinde otizm tanısı almış çocukların annelerinin duygusal tükenmişlik ortalamalarının ($\bar{X}=27$), normal gelişim gösteren çocuğa sahip annelerin

ortalamalarından ($\bar{X}$ =22.58) yüksek olduğu bulunmuştur. Çocuğun cinsiyetine göre anlamlı bir ana etki bulunamamıştır. Aynı şekilde ortak etkinin de istatistiksel olarak anlamlı olmadığı ama engel türü ana etkisinde olduğu gibi anlamlılığa yakın olduğu görülmüştür($p=.09$)(bkz.Tablo 2).

Tablo 2. Çocuğun Engel Türüne ve Cinsiyetine Göre Annelerin Duygusal Tükenmişlik Puan Ortalamaları

Engel Türü		N	$\bar{X}$	S
Otizm	Kız	13	26.46	7.69
	Erkek	20	27.35	9.34
	Toplam	33	27.00	8.61
Down Sendromu	Kız	18	28.28	8.11
	Erkek	12	22.67	6.54
	Toplam	30	26.03	7.81
Normal Gelişim	Kız	14	21.14	4.20
	Erkek	15	23.93	7.08
	Toplam	29	22.58	5.94
Toplam	Kız	45	25.53	7.49
	Erkek	47	25.06	8.11
	Toplam	92	25.29	7.77

Tükenmişlik Ölçeğinin Kişisel Başarı Altölçeğine de benzer şekilde 3 (engel türü: Otizm, DS, normal) X 2 (cinsiyet) varyans analizi (ANOVA) uygulanmıştır ve ortalamalar sunulmuştur (Bkz.Tablo 3).

Tablo 3. Çocuğun Engel Türüne ve Cinsiyetine Göre Annelerin Kişisel Başarı Puan Ortalamaları

Engel Türü		N	$\bar{X}$	S
Otizm	Kız	13	34.30	4.88
	Erkek	20	32.10	4.16
	Toplam	33	32.97	4.52
Down Sendromu	Kız	18	29.44	8.26
	Erkek	12	35.25	4.11
	Toplam	30	31.76	7.40
Normal Gelişim	Kız	14	35.57	3.36
	Erkek	15	32.00	4.84
	Toplam	29	33.72	4.50
Toplam	Kız	45	32.10	6.63
	Erkek	47	33.87	4.50
	Toplam	92	32.81	5.61

Bulgular değerlendirildiğinde, çocuğun engel türüne ya da cinsiyetine ilişkin bir ana etki bulunamamıştır. Çocuğun engel türü ve cinsiyetinin, annelerin kişisel başarı alt ölçeği üzerindeki ortak etkisi ise istatistiksel olarak anlamlıdır ($F[2,86]=6.583, p<.05$). Çocuğun engel durumu ve cinsiyeti arasındaki ortak etkinin kaynağını bulmak için öncelikle her bir grupta yer alan annelerin kişisel başarı puanlarının cinsiyet değişkenine göre farklılaşp farklılaşmadığına t-testi ile bakılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, otizm tanısı almış çocuğa sahip annelerin kişisel başarı puan ortalamalarının çocuğun cinsiyetine göre farklılaşmadığı bulunurken, DS tanısı almış ($t[28]=-2.246, p<.05$) ve normal gelişim gösteren ($t[27]=2.29, p<.05$) çocuğa sahip annelerin ortalamaları arasında anlamlı bir fark olduğu saptanmıştır. DS tanısı almış erkek çocuğa sahip annelerin kişisel başarı puan ortalamaları ($\bar{X}=35.25$), DS tanısı almış kız çocuğa sahip annelerin ortalamalarından ($\bar{X}=29.44$) daha yüksektir. Buna karşın normal gelişim gösteren kız çocuğuna sahip annelerin ortalamalarının ($\bar{X}=35.57$) erkek çocuğa sahip annelerden ($\bar{X}=32$) daha yüksek olduğu görülmektedir. DS'lu çocuğu olan anneler erkek çocuklarının bakımında kendilerini kız çocuğa sahip annelerden daha başarılı olarak değerlendirirken normal gelişim gösteren çocuğa sahip anneler kız çocuklarında benzer bir süreç yaşamaktadırlar. Ortak etkinin kaynağını bulmak için farklı cinsiyetlerdeki çocukların annelerinin kişisel başarı alt ölçeğinden aldıkları puanlarının engel durumuna göre farklılaşp farklılaşmadığı tek yönlü varyans analizi ile incelenmiştir. Erkek çocuğa sahip annelerin kişisel başarı puanlarının engel grupları içerisinde farklılaşmadığı görülürken, kız çocuğuna sahip annelerin kişisel başarı puanlarının engel türüne göre farklılaştığı gözlenmiştir ($F[2,42]=4.473, p<.05$). Bu farkın hangi gruplar arasında olduğunu görmek için yapılan Scheffe testi sonuçlarına göre, normal gelişim gösteren kız çocuğuna sahip annelerinin kişisel başarı puanları ($\bar{X}=35.57$), DS'lu kız çocuğuna sahip annelerin puanlarından ($\bar{X}=29.44$) daha yüksek bulunmuştur.

Aynı ölçeğin bir diğer alt boyutu olan motivasyon kaybı puanlarına da $3(\text{engel türü: Otizm, DS, normal}) \times 2(\text{cinsiyet})$ varyans analizi uygulanmıştır. Analiz sonuçlarına bakıldığında çocuğun cinsiyetine göre fark bulunamazken, çocuğun engel durumuna göre anlamlı bir farklılaşma olduğu belirlenmiştir ($F[2,86]=3.650, p<.05$). Ortak etki ise anlamlı değildir. Engel durumuna göre gözlenen farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla yapılan Scheffe testinin sonuçlarına göre, DS tanısı almış çocuğa sahip anneler ($\bar{X}=2.56$) ile normal gelişim gösteren çocuğa sahip annelerin ($\bar{X}=1.41$) motivasyon kaybı puanları arasında anlamlı bir farklılaşma olduğu gözlenmiştir ($p<.05$).

Tablo 4. Çocuğun Engel Türüne ve Cinsiyetine Göre Annelerin Duyusal Motivasyon Kaybı Puan Ortalamaları

Engel Türü		N	$\bar{x}$	S
Otizm	Kız	13	2.54	1.71
	Erkek	20	2.25	1.71
	Toplam	33	2.36	1.69
Down Sendromu	Kız	18	2.72	2.19
	Erkek	12	2.33	1.87
	Toplam	30	2.56	2.04
Normal Gelişim	Kız	14	1.43	1.09
	Erkek	15	1.40	1.40
	Toplam	29	1.41	1.24
Toplam	Kız	45	2.27	1.82
	Erkek	47	2.00	1.68
	Toplam	92	2.13	1.74

Çocuğun engel durumu ve cinsiyetine göre annelerin kaygı ölçeğinden aldıkları puanlara da 3(engel türü:Otizm,DS,normal) X 2(cinsiyet) varyans analizi uygulanmıştır. Analiz incelendiğinde engel durumu ya da cinsiyete ilişkin anlamlı bir ana etki bulunmazken, çocuğun engel durumu ve cinsiyetinin kaygı puanları üzerinde anlamlı bir ortak etki yarattıkları saptanmıştır($F[2,86]=6.583, p<.05$).

Tablo 5. Çocuğun Engel Türüne ve Cinsiyetine Göre Annelerin Kaygı Puan Ortalamaları

Engel Türü		N	$\bar{x}$	S
Otizm	Kız	13	43.23	10.94
	Erkek	20	42.45	8.90
	Toplam	33	42.76	9.59
Down Sendromu	Kız	18	49.44	8.02
	Erkek	12	40.25	7.82
	Toplam	30	45.76	9.05
Normal Gelişim	Kız	14	38.93	6.81
	Erkek	15	41.53	7.98
	Toplam	29	40.27	7.43
Toplam	Kız	45	44.38	9.56
	Erkek	47	41.60	8.22
	Toplam	92	42.95	8.96

Bu ortak etkinin kaynağını bulmak için öncelikle her bir grupta yer alan annelerin kaygı puanlarının cinsiyet değişkenine göre farklılaşp farklılaşmadığına t-testi ile bakılmıştır. Her grubun kendi içinde değerlendirildiği analiz sonuçlarına göre, otizm tanısı almış çocuğa sahip anneler ile normal gelişim gösteren çocuğa sahip annelerin kaygı puan ortalamalarında cinsiyete göre fark bulunamazken, DS tanısı almış çocuğa sahip annelerin çocuğun cinsiyetine göre kaygı puan ortalamaları arasında anlamlı farklılık olduğu saptanmıştır ($t[28]=3.108, p<.05$). DS'lu kız çocuğa sahip annelerin kaygı puan ortalamaları ($\bar{X}=49.44$), DS'lu erkek çocuğa sahip annelerin kaygı puan ortalamasından ($\bar{X}=40.25$) daha yüksek bulunmuştur. Ortak etkinin kaynağını bulmak için yapılan bir diğer analizde farklı cinsiyetlerde yer alan çocukların annelerinin kaygı puanlarının engel durumuna göre farklılaşp farklılaşmadığını incelemek için tek yönlü varyans analizi yapılmıştır. Erkek çocuğa sahip annelerin kaygı puanlarının engel grupları açısından farklılaşmadığı görülürken, kız çocuğuna sahip annelerin farklılaşma saptanmıştır ($F[2,42]=6.005, p<.05$). Bu farkın hangi gruplar arasında olduğunu görmek için yapılan Scheffe testi sonuçlarına göre, DS tanısı almış kız çocuğa sahip annelerin kaygı puanlarının ($\bar{X}=49.44$), normal gelişim gösteren kız çocuğuna sahip annelerin puanlarından ($\bar{X}=38.93$) daha yüksek olduğu bulunmuştur.

Demografik değişkenlerden çocuğun yaşı ile annenin tükenmişlik, umutsuzluk ve kaygı düzeyleri arasında ilişki olup olmadığını incelemek için her bir grubun kendi içinde değerlendirildiği korelasyon analizleri yapılmıştır.

Otizm tanısı almış çocuğa sahip annelerin analiz sonuçlarına bakıldığında, çocuğun yaşı ile Tükenmişlik Ölçeğinin alt boyutlarından Kişisel Başarı düzeyi arasındaki korelasyon katsayısının .36 olduğu saptanmıştır ($p<.05$). Çocuğun yaşı artkça annenin çocuğun bakımına yönelik kişisel başarı puanı da artabilir. Benzer şekilde otizm tanısı almış çocuğa sahip annelerin kaygı düzeyleri ile çocuğun yaşı arasındaki korelasyon katsayısı -.37 olarak belirlenmiştir ($p<.05$). Çocuğun yaşı artkça annelerin kaygı düzeylerinde bir azalma görülebilir. Normal gelişim gösteren çocuğa sahip annelerin analiz sonuçlarına baktığımızda ise annelerin Umutsuzluk/Motivasyon Kaybı alt ölçeğinden aldıkları puanlarla çocuğun yaşı arasında anlamlı bir ilişki bulunmuş ve korelasyon katsayısı .50 ($p<.01$) olarak belirlenmiştir. Bu bulgu normal gelişim gösteren çocuğa sahip annelerin çocukları büyüdükçe motivasyon kaybı yaşadıklarına işaret edebilir.

Daha sonra çocuğun aldığı özel eğitim süresi ile annenin tükenmişlik, umutsuzluk ve kaygı düzeyleri arasında bir ilişki olup olmadığını incelemek için her grup için ayrı ayrı korelasyon analiz yapılmıştır. Otizm tanısı almış çocuğa sahip annelerin sadece Tükenmişlik /Kişisel Başarı düzeyi ile çocuğun aldığı özel eğitim süresi arasındaki korelasyon katsayısı .396 ($p<.05$) olarak

bulunmuştur. Çocuğun aldığı özel eğitim süresi arttıkça annelerin çocuğun bakımına yönelik kişisel başarı puanları da artabilir.

Çocuklara özgü demografik değişkenlerden sonra annelerin demografik değişkenlerine ait incelemelere geçilmiş ve öncelikle annenin yaşı ile tükenmişlik, umutsuzluk ve kaygı düzeyleri arasında ilişki olup olmadığına incelemek için her grubun kendi içinde değerlendirildiği analizler yapılmıştır.

Otizm ve DS tanısı almış çocuğa sahip annelerin tükenmişlik ve umutsuzluk düzeylerinin annenin yaşı ile anlamlı bir ilişki içinde olmadığı görülürken, normal gelişim gösteren çocuğa sahip annelerin kişisel başarı ve umut düzeyleri ile annenin yaşı arasında anlamlı ilişki bulunmuştur. Bu annelerin kişisel başarı düzeyi ile yaşları arasındaki korelasyon katsayısı -0.56 ($p < .05$) olarak belirlenmiştir. Annenin yaşı arttıkça çocuğun bakımına yönelik kişisel başarı puanları düşebilir. Normal çocuğa sahip annelerin umutsuzluk ölçeğinin alt ölçeği umut puanları ile annenin yaşı arasındaki ilişki incelendiğinde korelasyon katsayısı -0.41 ($p < .05$) olarak bulunmuştur. Annenin yaşı arttıkça geleceğe ilişkin umut puanları da düşebilir.

Yaş ile ilgili analizlerden sonra annenin eğitim düzeyinin tükenmişlik, umutsuzluk ve kaygı düzeyini etkileyebileceği düşünülerek bu değişkenle ilgili analizlere geçilmiştir. Annelerden eğitimini ilkökul ve ortaokul olarak belirtenler "düşük eğitilmiş", lise olarak belirtenler "orta eğitilmiş" ve üniversite düzeyinde belirtenler "yüksek eğitilmiş" olarak kategorilendirilmiş ve annelerin eğitim düzeylerine göre tükenmişlik, umutsuzluk ve kaygı puanlarının farklılaşıp farklılaşmadığına tek yönlü varyans analizi ile bakılmıştır.

Umutsuzluk Ölçeği ile ilgili değerlendirmelerde gelecekle ilgili duygu ve beklenti puanlarının annelerin eğitim düzeyine göre istatistiksel olarak anlamlı şekilde farklılaştığı bulunmuştur ($F[2,89]=4.214, p < .05$). Farkın hangi gruplar arasında olduğunu bulmak amacıyla yapılan Scheffe testinin sonuçlarına göre, düşük eğitim düzeyinde bulunan annelerin gelecekle ilgili duygu ve beklenti puanlarının ($\bar{X}=3.08$), orta eğitim düzeyindeki annelerin ($\bar{X}=2.08$) ve yüksek eğitim düzeyindeki annelerin puanlarından ($\bar{X}=2.06$) yüksek olduğu belirlenmiştir. Eğitim annelerin gelecek ile ilgili olumlu duygu ve beklentilerini azaltabilir.

Umutsuzluk Ölçeğinin diğer alt ölçekleri olan Umut ve Motivasyon Kaybı puanlarının annelerin eğitim düzeyine göre farklılaşıp farklılaşmadığının incelenmesinde ise umut puanlarının annenin eğitim düzeyine göre farklılaşmadığı, buna karşın motivasyon kaybı puanlarının anlamlı bir farklılık gösterdiği bulunmuştur ($F[2,89]= 14.174, p < .01$). Bu farkın hangi eğitim düzeyleri arasında olduğunu görmek için yapılan Scheffe testinin sonuçlarına göre, düşük eğitim düzeyinde ($\bar{X}=3.28$) bulunan annelerin motivasyon kaybı puanlarının, orta eğitim ($\bar{X}=2.26$) ve yüksek eğitim düzeyinde ($\bar{X}=1.12$) bulunan annelerin motivasyon kaybı puanlarından daha yüksek olduğu

belirlenmiştir. Eğitim düzeyinin annelerin motivasyonu üzerinde olumlu bir etki yarattığı görülmektedir. Annelerin eğitim düzeyi arttıkça çocuğun bakımına yönelik motivasyonlarının arttığını söylemek mümkündür.

Annelerin kaygı düzeylerinin eğitim düzeyine göre farklılık gösterip göstermediğine de tek yönlü varyans analizi ile bakılmış ve annelerin kaygı düzeylerinin eğitime göre farklılaştığı bulunmuştur ($F[2,89]=10.309, p<.01$). Bu farkın hangi eğitim düzeyleri arasında olduğunu görmek için yapılan Scheffe testinin sonuçlarına göre, düşük eğitim düzeyinde bulunan annelerin kaygı puanlarının ($\bar{X}=49.20$), orta eğitim ($\bar{X}=41.35$) ve yüksek eğitim düzeyindeki annelerin kaygı puanlarından ($\bar{X}=42.95$) daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu bulgulara göre, eğitim düzeyi düştükçe annelerin kaygı düzeyi artabilmektedir.

Çocuğa bakım sırasında anneleri olumsuz etkileyebileceği düşünülen annenin çalışma durumu ve çocuğun bakımı konusunda yardımcı olup olmaması gibi değişkenlerle de annelerin tükenmişlik, umutsuzluk ve kaygı düzeyleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Ancak annelerin bazı soruları boş bırakmaları nedeniyle örneklem sayısında azalma olmuş ve sayının yeterli olmaması nedeniyle Otizm ve DS tanı almış çocuklar tek grupta toplanarak engelli grup olarak tanımlanmış ve buna göre annenin çalışma durumunun ve engelli çocuğa sahip olup olmasının, annenin tükenmişlik, umutsuzluk ve kaygı puanları arasında fark yaratıp yaratmadığına bakmak için 2(engel türü) X2(iş) varyans analizi yapılmıştır.

Öncelikle Tükenmişlik ölçeğinin duygusal tükenmişlik alt boyutundan elde edilen puanlarla çalışılmış ve çalışan annelerin duygusal Tükenmişlik puanları ile çalışmayan annelerin Duygusal Tükenmişlik puanları arasında fark olmadığı görülmüştür. Bu bulgu annenin çalışıyor ya da çalışmıyor olmasının duygusal tükenme üzerinde en azından bu çalışma için anlamlı bir etki yaratmadığını göstermektedir. Benzer şekilde engel türü ana etkisinin de anlamlı olmadığı görülürken, annenin çalışma durumu ve engel türünün annenin duygusal tükenmişliği üzerinde anlamlı düzeyde bir ortak etki yarattığı görülmüştür ($F[1,87]=5.612, p<.05$). Bu ortak etkinin kaynağını bulmak için öncelikle annelerin iş durumuna (çalışan, çalışmayan), daha sonra çocuğun engel durumuna (engelli çocuğa sahip olan, olmayan) göre annelerin duygusal tükenmişlik puan ortalamalarını incelemek için t-testi yapılmıştır. Çalışmayan annelerin, engelli bir çocuğa sahip olup olmasının duygusal tükenmişlik üzerinde bir fark yaratıp yaratmadığı incelendiğinde puan ortalamaları arasında anlamlı bir fark bulunmuştur ($t[47,39]=4.004, p<.001$). Çocuğu engelli olan çalışmayan annelerin duygusal tükenmişlik puanları ($\bar{X}=28.05$), çocuğu normal gelişim gösteren çalışmayan annelerden ($\bar{X}=20.92$) daha yüksek görünmektedir. Çalışan anneler açısından ise anlamlı bir fark bulunamamıştır. Bu bulgu annelerin çalışmaması durumunda engelli bir çocuğa sahip olmanın tükenmişliği olumsuz etkilediği, çalışan annelerde ise böyle bir fark

yaratmadığını göstermektedir. Çocuğun engel durumuna göre (engelli, normal) yapılan t-testi analizlerine bakıldığında ise, normal gelişim gösteren çocuğa sahip annelerin çalışıp çalışmaması tükenmişlik puanları üzerinde bir fark yaratmazken, engelli çocuğa sahip annelerin çalışıp çalışmaması duygusal tükenmişlik puanlarının farklılaşmasına neden olmaktadır ($t[59,97] = -2.933, p < .01$). Engelli çocuğa sahip çalışmayan annelerin duygusal tükenmişlik puanları ($\bar{X} = 28.05$) engelli çocuğa sahip çalışan annelerin puanlarından ($\bar{X} = 23$) daha yüksektir. Kısaca, engelli bir çocuğu varsa annenin çalışıyor olması duygusal tükenmişliğin daha az yaşanmasına yardımcı olabilir. Tükenmişlik Ölçeğinin Kişisel Başarı Altölçeğinden alınan puanlar değerlendirildiğinde ise istatistiksel olarak anlamlı bir bulgu bulunamamıştır.

Tablo 6. Annenin Çalışma Durumu ve Engelli Çocuğu olup Olmamasına Göre Annelerin Tükenmişlik, Umutsuzluk ve Kaygı Puan Ortalamaları

Olan	Engelli Çocuğu			Engelli Çocuğu		
	Çalışan		$\bar{X}$	Olmayan		$\bar{X}$
Çalışmayan	$\bar{X}$	S		Çalışan	Çalışmayan	
S						
Tükenmişlik						
Duygusal tükenme	23	4.40		23.94	7.02	20.92
28.05	9.15			3.90		
Kişisel başarı	32.05	3.87		32.75	3.84	34.92
32.69	6.89			5.10		
Umutsuzluk						
Gelecek ile ilgili						
Duygu ve beklentiler	1.95	.887		2.00	.335	2.15
2.74	2.09			.554		
Umut	5.65	1.31		5.31	1.74	5.77
5.05	1.91			1.59		
Motivasyon Kaybı	1.35	1.23		1.19	1.17	1.69
2.95	1.90			1.32		
Kaygı	40.80	6.09		34.62	6.64	41.08
45.36	10.0			8.50		

Aynı analizler Umutsuzluk ölçeği için tekrarlandığında, motivasyon kaybı alt ölçeği için annenin çalışma durumunun motivasyon kaybı puanları üzerinde anlamlı bir ana etki yarattığı görülmüştür ($F[1,87] = 8.32, p < .05$). Çalışmayan annelerin motivasyon kaybı ortalamaları ($\bar{x} = 2.65$), çalışan annelerin ortalamalarından ($\bar{X} = 1.27$) daha yüksektir. Annelerin motivasyon kaybı puanları çocuğun engel durumuna göre incelendiğinde de anlamlı bir fark

bulunmuştur ($F[1,87]=3.793, p<.05$) Engelli çocuğa sahip annelerin motivasyon kaybı puanları ($\bar{X}=2.43$), normal gelişim gösteren çocuğa sahip annelerin puanlarından ($\bar{X}=1.41$) daha yüksektir. Annenin çalışıyor olması ve normal bir çocuğa sahip olmak ayrı ayrı motivasyon kaybı puanları üzerinde olumlu bir etki yaratmaktadır. Ancak ortak etki istatistiksel olarak anlamlı bulunamamıştır. Kaygı ölçeği ile ilgili değerlendirmelerde de annenin çalışma durumu ve engelli çocuğa sahip olup olmamasının bir fark yaratmadığı görülmüştür.

Annelerin çalışma durumuna göre değerlendirmeler yapıldıktan sonra, annelerin çocuğun bakımı konusunda yardımcısının olup olmamasının annelerin tükenmişlik, umutsuzluk ve kaygı puanları üzerindeki etkisi bağlantısız örneklem için t-testi ile incelenmiştir.

Tablo 7. Çocuğun Bakımı Konusunda Yardımcısının Olup Olmamasına Göre Annelerin Tükenmişlik, Umutsuzluk ve Kaygı Puan Ortalamaları

	Yardımcısı olan		Yardımcısı Olmayan	
	$\bar{X}$	S	$\bar{X}$	S
Tükenmişlik				
Duyusal tükenme	23.13		27.60	8.77
5.09			32.19	5.93
Kişisel başarı	33.07	6.58		
Umutsuzluk				
Gelecek ile ilgili				
Duygu ve beklentiler	2.13		2.58	2.03
.743			5.15	1.90
Umut	5.60	1.06	2.75	1.86
Motivasyon Kaybı	1.53			
1.55				
Kaygı	40.07	10.39	45.47	8.77

Çocuğun bakımı konusunda yardım alıp almamaya göre annelerin tükenmişlik düzeyleri ile ilgili olarak yapılan analiz sonuçlarına göre duygusal tükenmişlik alt ölçeği puan ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmuştur ($t[41.32]=2.449, p<.05$). Çocuğun bakımı konusunda yardımcısı olmayan annelerin duygusal tükenmişlik puanları ($\bar{X}=27.60$), yardımcısı olan annelerin puanlarından ($\bar{X}=23.13$) daha yüksek bulunmuştur. Diğer çocuklardan farklı olarak bir ömür boyu bakım gerektiren engelli bir çocuğa ebeveynlik yaparken bu konuda sosyal desteğin olmaması, tek başına yükü omuzlamak annelerin

çocuğun bakımına ilişkin duygusal tükenme yaşamlarına neden olabilmektedir.

Annelerin çocuk bakımı konusunda yardım alıp almamasına göre umutsuzluk düzeyleri ile ilgili yapılan analizlere göre Motivasyon Kaybı Altölçeği puan ortalamalarında anlamlı düzeyde fark olduğu görülmüştür ($t[61]=-2.290$, $p<.05$). Çocuğun bakımı konusunda yardım almayan annelerin motivasyon kaybı puanları ($\bar{X}=2.75$) yardım alan annelerin puanlarından ($\bar{X}=1.53$) daha yüksektir. Bakım konusunda destek alma annenin üzerindeki yükü azaltmaya ve çocuğun bakımına ilişkin motivasyonun artmasına yardımcı olabilmektedir.

Çocuğun bakımı konusunda yardım eden birinin olup olmamasına göre annelerin kaygı düzeylerinin farklılaşp farklılaşmadığının incelendiği analiz sonuçlarına göre annelerin kaygı düzeyleri arasında anlamlı fark bulunmuştur ($t[61]= -1.996$, $p<.05$). Çocuğun bakımı konusunda yardım almayan annelerin kaygı puan ortalamaları ($\bar{X}=45.47$), yardım alan annelerin ortalamalarından ($\bar{X} = 40.07$) daha yüksektir. Çocuğun bakımı konusunda yardım alan annelerin kaygıları da diğer annelere göre azalabilmektedir.

Tartışma ve Sonuç

Bu araştırmada Otizm tanısı almış, DS'lu ya da normal gelişim gösteren çocuğa sahip annelerin yaşadıkları kaygı, umutsuzluk ve tükenmişlik düzeylerinin değişip değişmediği ve anne ile çocuğa ait demografik değişkenlerin etkisi incelenmiştir.

Engel türüyle ilgili olarak yapılan analizlere baktığımızda otizm ve DS tanısı almış çocuğa sahip annelerin tükenmişlik, umutsuzluk ve kaygı puanları arasında anlamlı farklılaşma bulunamamıştır. Alanyazında bu iki engel grubunun çeşitli değişkenler açısından karşılaştırıldığı çalışmalara bakıldığında farklı bulgular olduğu görülmektedir. Kaygusuz (1993), DS ve otizm tanısı almış çocukların annelerinin yaşadığı kaygı ve depresyon düzeylerini normal gelişim gösteren çocuklarla karşılaştırarak incelediği çalışmasında benzer bir şekilde fark bulamamıştır. Bu çalışmanın bulguları Kaygusuz'un çalışması ile paralellik gösterirken, Piven'in (1988, akt.Kaygusuz,1993) otizm tanısı almış çocuğa sahip ebeveynlerle depresif bozuklukların yaşam boyu ortaya çıkma oranının DS'lu çocukların ebeveynlerinden daha yüksek olduğunu belirlediği çalışmayla uyumlu görünmemektedir. Bu bulgular hangi engel grubunda bulunduğundan bağımsız olarak engelli çocuğa sahip olan annelerin benzer sorunlarla uğraştığını göstermektedir.

Çocuğun cinsiyetinin ölçeklerden alınan puanlar üzerinde bir farka neden olup olmadığına bakıldığında, cinsiyetin tek başına bir fark yaratmadığı engel türü ve cinsiyetin annelerin duygusal tükenmişlik, kişisel başarı ve kaygı puanları üzerinde ortak etkisinin olduğu bulunmuştur. DS'lı kız çocuğuna

sahip annelerin duygusal tükenmişlik ve kaygı puanlarının normal gelişim gösteren kız çocuğuna sahip annelerden daha yüksek olduğu gözlenmiştir. Yine DS'lu kız çocuğuna sahip anneler normal kız çocuğu olan annelerden daha düşük kişisel başarı rapor etmişlerdir. Benzer şekilde DS'lu kız çocuğuna sahip anneler DS'lu erkek çocuğa sahip annelerden daha yüksek duygusal tükenmişlik ve kaygı puanına sahiplerken daha düşük kişisel başarı puanına sahiplerdir. Alanyazında çocukların cinsiyetine göre engelli çocuk annelerinin depresyon ve kaygı durumlarını inceleyen çalışmalarda farklı sonuçlar elde edilmiştir. Beşikçi(2000) çalışmasında engelli kız çocuğuna sahip annelerin daha yoğun kaygı yaşadıklarını belirtirken, annelerin duygu durumları üzerinde cinsiyetin önemli bir etkiye sahip olmadığını gösteren çalışma sonuçları da bulunmaktadır(Akkök,1989; Duman,1995). Geleneksel toplumlarda kız çocuğunun yetiştirilmesine ilişkin geleneksel normlara bakıldığında erkek çocuklara nazaran daha korumacı bir tutum gözlenmektedir. Normal gelişim gösteren kız çocuğuna sahip annelerin dahi çocuğunu yetiştirirken gelecekle ilgili çeşitli endişeleri varken, engelli kız çocuğuna sahip annelerin pek çok konuda savunmasız olan engelli çocuğunun büyümesi ile daha yoğun kaygı yaşaması olası bir durumdur.

Demografik değişkenlerden çocuğun yaşı ile annelerin tükenmişlik, umutsuzluk ve kaygı puanları arasında bir ilişki olup olmadığına bakıldığında otizm tanısı almış çocukların yaşı arttıkça annelerin kişisel başarı puanlarının arttığı görülmektedir.Çocuğun yaşı ile,çocuğun eğitim aldığı süre arasında da pozitif bir ilişki vardır. Başlangıçta anneler otizmin belirsiz yapısı nedeniyle bu sorunla nasıl baş edecekleri konusunda bilgisizken, çocuğun büyümesi ve eğitim aldığı sürenin uzaması ile zorluklarla nasıl baş edecekleri konusunda deneyim kazanabilmektedirler. Benzer şekilde, çocuğun yaşı arttıkça annelerin kaygı düzeylerinde azalma olmaktadır. Çocukla geçirilen sürenin annelerin çocuklarının sorunlarını anlayabilme ve var olan belirsizlikleri kontrol altına alabilme becerilerini arttırmaya yardımcı olduğunu ve kaygı düzeylerini azalttığını söyleyebilmek mümkündür. DS'lu çocukların yaşı ile annelerin tükenmişlik, umutsuzluk ve kaygı düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Normal gelişim gösteren çocukların yaşı ile annelerin motivasyon kaybı arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur. Çocuğun yaşı büyüdükçe annenin çocuk bakımı konusundaki motivasyonunun düştüğü görülmektedir. Çocuğun yaşına paralel olarak annenin yaşının da ilerlemesiyle çocuğun yaşıyla birlikte değişen ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kalabilmekte ve motivasyon kaybı yaşayabilmektedirler.

Çocuğa ait değişkenlerden eğitim aldığı süre ile annelerin tükenmişlik, umutsuzluk ve kaygı düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesine göre, otizm tanısı almış çocuğa sahip annelerin kişisel başarı puanları çocuğun eğitim aldığı süre ile olumlu yönde korelasyon göstermektedir. Çocuğun eğitim süresinin

artması annenin çocukla daha kolay iletişim sağlamasını ve kendilerini çocuğun bakımında daha başarılı hissetmelerine yardımcı olabilmektedir. DS tanısı almış çocukların annelerinin puanları ile eğitim süresi arasında bir ilişki bulunamamıştır. DS tanısı almış çocuklar bebeklik döneminde normal gelişim gösteren çocukların gelişim çizgisinde ilerlerken yaşları büyüdükçe aradaki fark açılmaktadır. Otizm tanısı almış çocuklar özel eğitim aldıkça ilerleme gösterirken, DS'lu çocuklarda ilerleme daha yavaş olmakta bu da anneleri etkileyebilmektedir.

Anne ile ilgili değişkenlerden annenin yaşı ile ilgili analizlere bakıldığında, otizm ve DS tanısı almış çocuğa sahip annelerin yaşı ile tükenmişlik, umutsuzluk ve kaygı düzeyleri arasında anlamlı ilişki bulunamazken, normal gelişim gösteren annelerin kişisel başarı puanları ile geleceğe yönelik umut alt boyutları ile annenin yaşı arasında ilişki bulunmaktadır. Bu annelerin yaşı arttıkça kişisel başarı ve umut puanları düşmektedir. Anne artan yaşı ile birlikte normal çocuğunun ihtiyaçlarını karşılamada kendini yetersiz hissedebilir. Günlük yaşam koşullarına bakıldığında annelerin çoğu maddi destek için çalışmaktadır. Annenin yaşına paralel olarak çocuğun da yaşının artması, anneden bağımsız ihtiyaçlarını karşılayabilmesine neden olmakta, bir anlamda çocuk kendi kendine büyümektedir. Buna bağlı olarak normal gelişim gösteren çocuğa sahip annelerin çocuğun bakımına ilişkin kişisel başarı algılarının düştüğünü söylemek mümkündür. Oysa engelli çocuğa sahip annelerin çocukları yaşları ne olursa olsun onlara ihtiyaç duymaktadır. Yine annenin yaşı arttıkça günlük yaşam sorunlarıyla baş etmekte zorlanmaya başlayan annelerin tekrarlayan sorunlar karşısında geleceğe yönelik umutları azalabilir.

Annenin eğitim düzeyi ile annelerin ölçeklerden aldığı puanların değerlendirilmesinde, eğitim arttıkça annelerin gelecekle ilgili duygu ve beklentilerinin azaldığı görülmektedir. Erhan'ın (2005) çalışmasında da eğitim düzeyi değişkeninin gelecek planları üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmuştur. Eğitim arttıkça kişiler gelecek gibi büyük bir bilinmezlik karşısında daha gerçekçi olmaya çalışırken, eğitim düzeyi düşük bireyler daha çok istek ve temennilerini yanıtlara yansıtımlı olabilirler. Buna karşın motivasyon eğitim düzeyi yükseldikçe yükselmektedir. Yüksek eğitilmiş olma, var olan probleme, olumsuzluklara boyun eğmek yerine sorunu çözmek için motivasyon sağlıyor olabilir. Aynı zamanda annenin eğitim düzeyinin yüksek olması çocuğunun durumuna yönelik gerçekçi, kabullenici yaklaşımını arttırmakta ve çözüm odaklı stratejiler geliştirebilmesine yardımcı olabilmektedir. Annenin eğitimi arttıkça daha az kaygılı oldukları da görülmektedir. Benzer şekilde eğitim düzeyinin yükselmesi annelerin çocuklarının engelliliğini daha iyi tanımaya çalışmasına, çocuğun yapabilecekleri ve yapamayacakları konusunda bilgilenmelerine, sosyal destek ağlarını daha doğru kullanabilmelerine yardımcı olabilir.

Annenin çalışma durumunun ve çocuğun engel durumunun incelenmesi sonucunda, engelli çocuğa sahip annelerin çalışıyor olmasının annenin daha fazla duygusal tükenmişlik yaşamamasını engellediği görülürken, çalışmayan ve bütün gün engelli çocuğu ile ilgilenen annelerin daha fazla duygusal tükenmişlik, motivasyon kaybı yaşadıkları görülmektedir. İşte çalışma annenin ev dışında kendine ait bir zaman yaratmasına yardımcı olarak olumlu bir etki sağlamaktadır. Annenin çalışma durumu ile ilgili olarak yapılan çalışmalara bakıldığında çalışmayan annelerin çalışan annelere göre daha fazla kaygı duyduklarını (Türkoğlu, 2001) gösteren çalışmalar olduğu gibi, bu çalışma da olduğu gibi, annenin çalışma durumu ile kaygı arasında farklılaşma bulmayan çalışmalarda bulunmaktadır (Bebko, Konstantareas ve Spiringer, 1987). Bu konuda yeni çalışmalara gerek olduğu düşünülmektedir.

Annenin çocuğunun bakımı konusunda anneye yardım eden birinin olup olmamasının annelerin duygusal tükenmişlik, motivasyon kaybı ve kaygı puanları üzerinde farklılaşmaya neden olduğu bulunmuştur. Yardımcısı olmayan annelerin duygusal tükenmişlik ve kaygı puanlarının yardımcı olan annelerden daha yüksek olduğu gözlenmiştir. Benzer şekilde yardımcı olan annelerin çocuğun bakımına ilişkin motivasyonu yardımcı olmayan annelerden daha yüksektir. Bakım konusunda yükün başkasıyla paylaşılıyor olması annenin rahatlamasına ve bu da çocuğun ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik motivasyonu yüksek tutmasına olanak sağlamaktadır. Bakım konusunda annenin destek alması önemli bir değişken olarak görülmektedir.

Genel olarak bakıldığında annelerin çocuğun engel durumundan çok başka demografik değişkenlerden etkilendikleri görülmektedir. Örneğin, annenin eğitim düzeyi annelerin kaygı ve umutsuzluk düzeyleri üzerinde önemli bir etkiye sahip görünmektedir. Çocuğun tanı aşamasında birçok aile çocuğuna konulan tanının ne anlama geldiğini bilmemekte ve çaresizlik hissetmektedirler. Çocuğa ulaşabilmenin tek yolunun aileye ulaşmaktan geçtiği düşünülürse, ailenin çocuğun engeli konusunda bilinçlendirilmesi ve çocuk özel eğitim alırken ailelere yönelik eğitimlerin de yapılması önemli görünmektedir. Çocuğun bakımında yardım alan annelerin daha olumlu duygular yaşadığı görülmektedir. Sosyal destek ağlarının sağlıklı kurulabilmesi, annenin engelli çocuğuna bakarken nefes alacak zamanlarının olması açısından da önemli görünmektedir. Engelli bir çocuğa sahip olmak özellikle çocuğun bakımı konusunda yükü nerdeyse tek başına yüklenen annelerin ilişkilerine sınırlılık getirmekte ve çevreleriyle olan ilişkilerine zarar vermektedir. Annelere doğru ve etkili iletişim yöntemlerinin yer aldığı eğitimler verilmesi de onların içinde buldukları durumu, çaresizlik ve kızgınlıklarını doğru ifade edebilmesine ve sağlıklı problem çözme stratejileri geliştirmesine yardımcı olacaktır. Bu araştırma da kullanılan örneklemin sınırlılığı nedeniyle bazı analizlerde anlamlı sonuçlara ulaşılamamıştır. Ancak

bazı değerlerin anlamlılığa çok yakın olması daha büyük örneklerle bu tarz çalışmaların tekrarlanmasının yararlı olacağını düşündürmektedir.

Kaynakça

- Akkök, F. (1989). Özürlü Bir Çocuğa Sahip Anne ve Babaların Kaygı ve Endişe Düzeyini Ölçme Aracının Güvenirlik ve Geçerlik Çalışması. *Psikoloji Dergisi*, 23 (7), 26-39.
- Bebko, J. M., Konstantareas, M. M. ve Springer, J. (1987). Parent and Professional Avaluations Of Family Stres Associated With Characteristic Of Autism. *Journal of Autism Developmental Disorders*, 17 (4), 565-576.
- Beşikçi, H. (2000). *Otistik olan ve otistik olmayan normal çocuklara sahip anne ve babaların kaygı düzeyleri ve aile yapıları*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bitter, J. R. ve Corey, G. (2001). Family Systems Therapy. G.Corey (Ed.), *Theory and Practice of Counseling and Psychotherapy* içinde (s. 382-453). Pasific Grove, CA: Brooks-Cole/Wadsworth.
- Çürük, N. (2008). *Ankara il merkezindeki iş okullarında 1. ve 4. sınıfa devam eden zihinsel engelli çocukların annelerinin kaygı ve sosyal destek düzeylerinin karşılaştıkları problemlere göre incelenmesi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Gazi Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Davis, O. N., Carter, S. A. (2008). Parenting Stress in Mothers and Fathers of Toddlers with Autism Spectrum Disorders: Associating with Child Characteristics. *Journal Autism Developmental Disorder*, 38, 1278-1291.
- Duman, H. (1995). *Zihinsel Engelli Çocuğa Sahip Anne Babaların Kaygı Düzeylerinin Karşılaştırılarak Çocuğa Yönelik Beklentilerinin Belirlenmesi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Durak, A. (1994). Beck Umutsuzluk Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 9 (31), 1-11.
- Duygun, T., Sezgin, N. (2003). Zihinsel Engelli ve Sağlıklı Çocuk Annelerinde, Stres Belirtileri, Stresle Başa Çıkma Tarzları ve Algılanan Sosyal Desteğin Tükenmişlik Düzeyine Olan Etkisi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 18 (52), 37-52.
- Erhan, G. (2005). *Zihinsel Engelli Çocuğu Olan Annelerin Umutsuzluk, Karamsarlık, Sosyal Destek Algılarının ve Gelecek Planlarının İncelenmesi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi) Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ergin, C. (1992). Doktor ve hemşirelerde tükenmişlik ve Maslach tükenmişlik ölçeğinin Uyarlanması, *VII.Ulusal Psikoloji Kongresi*, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Fishman, S. N., Wolf, L. (1991). The Handicapped Child: Psychological Effects of Parental, Marital, and Sibling Relationships. *Pervasive Developmental Disorders*, 14 (1), 199-217.

- Floyd, F. J., Zmich, D. E. (1991). Marriage and Parenting Partnership: Perceptions and Interactions of Parents with Mentally Retarded and Typically Developing Children. *Child Development*, 62, 1434-1448.
- Fortier, R. M., Wanlass, R. L. (1984). Family Crisis Following The Diagnosis of A Handicapped Child. *Family Relations*, 33 (1), 13-24.
- Hamarta, E., Deniz, E. ve Uslu, M. (2001). Engelli çocuğu olan anne babaların umutsuzluk düzeylerinin bazı değişkenler açısından karşılaştırılması olarak incelenmesi. 11. Özel Eğitim Kongresi Kitapçığı, Konya.
- Hodapp, M. R., Ly, M. T., Fidler, J. D. ve Ricci, A. L. (2001). Less stress, more rewarding parenting children with down syndrome. *Parenting: Science and Practice*, 1 (4), 317-337.
- Kaygusuz, E. (1993). *Otistik ve Down sendromlu çocukların annelerinde depresyon ve durumluk sürekli anksiyete düzeylerinin incelenmesi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kerns, A. K., Siklos, S. (2006). Assessing need for docil support in parents of children with autism and down syndrome. *Journal Autism Developmental Disorder*, 36, 921-933.
- Konukbay, D. (2005). *Engelli Çocuk Ebeveynlerinin Umutsuzluk Düzeyleri ve Problem Çözme Becerileri Arasındaki İlişki*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Gata Üniversitesi, İstanbul.
- Küçükker, S. (2001). *Küçük Adımlar Erken Eğitim Programı*. Zihinsel Engellilere Destek Derneği Yayınları, İstanbul. s;77.
- Natan, K. (2007). *Zihinsel Engelli Çocuğu Olan ve Zihinsel Engelli Çocuğu Olmayan Annelerin Depresyon ve Kaygı Düzeylerinin Annelere Ait Demografik Değişkenler Açısından Değerlendirilmesi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Maltepe Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Öner, N., Le Compte, A. (1983). *Durumluk Sürekli Kaygı Envanteri El Kitabı*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Özusta, Ş., Özkahraman, Ş. ve Çallı, F. (2006). Zihinsel Engelli Çocuğa Sahip Ailelerin Yaşadıkları Güçlüklerin İncelenmesi. *Aile ve Toplum*, 3 (9), 70-76.
- Özusta, Ş. (1995). *Çocuklar İçin Durumluk-Sürekli Kaygı Envanteri'nin Uyarlama, Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ricci, A. L. ve Hodapp, M. R. (2003). Fathers of Children with Down's Syndrome Versus Other Types of Intellectual Disability: Perceptions, Stress, and Involment. *Journal of Intellectual Disability Research*, 47 (4), 273-284.
- Seber, G., Dilbaz, N., Kaptanoğlu, C. ve Tekin, D. (1993). Umutsuzluk Ölçeği Geçerlik ve Güvenirliği. *Kriz Dergisi*, 1(3), 139.

- Şahin, N. H., Batıgün, A. D. ve Uğurtaş, S. (2002). Kısa Semptom Envanteri (KSE): Ergenler İçin Kullanımının Geçerlik, Güvenirlik ve Faktör Yapısı. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 13 (2).
- Tunalı, B. ve Power, T. G. (1993). Creating Satisfaction: A Psychological Perspective on Stress and Coping in Families of Handicapped Children. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 34 (6), 945-957.
- Türkoğlu, N. (2001). *Zihinsel engelli çocukların anne,baba,ve kardeşlerinin kaygı düzeylerine etki eden etmenlerin incelenmesi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Uğuz, Ş., Toros, F., İnanç, B. Y. ve Çolakkadıoğlu, O. (2004). Zihinsel ve/veya Bedensel Engelli Çocukların Annelerinin Anksiyete, Depresyon ve Stres Düzeylerinin Belirlenmesi. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 7 (42), 42-47.
- Verep, S. (2005). *Zihinsel Engelli Çocuğu Olan Annelere Verilen Hemşirelik Bakımının Annelerin Tükenmişliğini Azaltmaya Etkisi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.